

**HATAY YÖRESİ HALK HEKİMLİĞİNDE OCAKLIK GELENEĞİ:
SAMANDAĞ ÖRNEĞİ*****Hüseyin Kürşat TÜRKAN¹
Okan ATAHAN²****Özet**

Halk hekimliği, halk biliminin önemli alanlarından biridir. İnsan sağlığında yaşanan sorunların halk tarafından uygulanan yöntemlerle tedavisi, halk hekimliği olarak kabul edilmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski olan halk hekimliği, günümüzde de çeşitli uygulama ve yöntemlerle varlığını sürdürmektedir. Bu tedavi yöntemleri arasında ocaklarda uygulanan yöntemler önemli bir yere sahiptir. Halk hekimliğinde ocak, belirli bir hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile olarak bilinmektedir ve bir gelenek çerçevesinde şekillenir. Bu bağlamda ciddi hastalıkların genellikle ocaklı kişiler tarafından tedavi edildiği görülmektedir. Hatay, halk hekimliği uygulamaları bakımından da zengin bir kenttir. Hatay'ın coğrafi yapısı ve farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması bu durumu ortaya çıkarmıştır. Akdeniz iklim özelliğiyle farklı bitki türlerini barındırması yanında farklı medeniyetlerin etkileşimi Hatay'ı halk hekimliği açısından zengin kılar. Bu çalışmada Hatay'daki halk hekimliği ve uygulamaları ocaklık geleneği bağlamında, Samandağ ilçesi örneğinde değerlendirilecektir. Çalışmadaki halk hekimliği uygulamaları ocaklı kişilerle yapılan görüşme ve gözlem metoduyla tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, halk hekimliği, Samandağ, ocaklık geleneği, uygulama.

**IN FOLK MEDICINE OF REGION HATAY TRADITION OF “OCAKLIK”
SAMPLE OF SAMANDAG
ABSTRACT**

Folk medicine is one of the important concern of folklore. The treatment of the problems in human health by way applied by the public is accepted as folk medicine. Folk medicine, which is as old as human history, continues to exist today with various practices and ways. Among the setreatment methods, the methods applied in “ocaklık” is important. In folk medicine, “ocak” is known as a family believed to heal a certain disease and is shaped within a tradition. In this context, it is noteworthy that serious illnesses are generally treated by the person who has “ocak”. Hatay is a city rich in folk medicine practices. The geographical structure of Hatay and the hosting of different civilizations reveals this situation. Hatay mediterranean climate features different plant species, as well as the interaction with different civilizations is important in terms of folk medicine. In this study, the practices of folk medicine in Hatay will be evaluated in the context of the “ocaklık” tradition and Samandağ sociology ample. The folk medicine practices in the study were determined by interview and observation method.

Key words: Hatay, folk medicine, Samandag, quarry tradition, technics.

* Bu çalışma 3-5 Mayıs 2018'de Alanya'da gerçekleştirilen Asos Kongre'de sunulmuş bildirinin genişletilmiş hâlidir. Söz konusu çalışma, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi tarafından 17.YL.010 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, khturkan@gmail.com

2 Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, ok.atahan@hotmail.com

GİRİŞ

Halk hekimliği, halkın geçmişten günümüze çeşitli kültürel değişimlere uğrayarak taşıdığı bir değerler bütünüdür. Kişinin günlük yaşamında birtakım maddi ve manevi etkilerden korunması; bedenî, zihnî ve ruhî birtakım özürlülerinin, hastalıklarının, rahatsızlıklarının giderilmesi yönünde halk, çeşitli inançlar ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu bağlamda Hatay, coğrafi konum itibarıyla önem arz eden kentlerden biridir. Akdeniz iklim özelliğine sahip olması, denize kıyısının bulunması ve Asi Nehri'nin geçiş güzergâhında olması Hatay'a değer katan unsurlardandır. Bu yapı, tarihsel süreç içerisinde Hatay'da farklı medeniyetlerin yaşam alanını oluşturması yanı sıra bölgede bitki çeşitliliği ve zenginliği meydana getirmiştir. Hatay'ın farklı medeniyetlere ev sahipliği yapması kültürleşmeyle beraber farklı tedavi yöntemlerini beraberinde getirirken yöredeki bitki çeşitliliği de halk hekimliğine yöntem zenginliği kazandırmıştır. Çalışmada, Hatay yöresindeki halk hekimliği uygulamalarının Samandağ ilçesi örneğinde ele alınmış olmasının sebepleri arasında Samandağ ilçesinde bu yöntem zenginliğinin hâlâ varlığını sürdürüyor olması gösterilebilir. Bunun yanı sıra Samandağ, coğrafi koşullar bakımından Hatay ilini temsil niteliği taşımaktadır. Samandağ ilçesi ayrıca ocaklık geleneği açısından Hatay yöresinde bulunan ocakların farklı örneklerini barındırmasıyla örneklem olmaya uygun bir yerdir. Bu kapsamda Hatay yöresindeki halk hekimliği uygulamaları ocaklık geleneği bağlamında ve Samandağ ilçesi örneğinde değerlendirilmiştir. Çalışmadaki bulgular, derleme metodu kullanılarak tespit edilmiştir. Derlemeler çoğunlukla kaynak kişilerle görüşme yoluyla gerçekleştirilmiş, araştırmada katılımlı ve katılımsız gözlem bir arada kullanılmıştır.

A. Halk Hekimliği

İnsanoğlunun varlığını devam ettirebilmesi için beslenme, korunma, barınma, üreme ve tedavi gibi mutlak ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Başlangıçtan itibaren söz konusu ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına doğaya karşı bir mücadele veren insanoğlunun aynı zamanda özellikle beslenme ve tedavi gibi hayati önem arz eden ihtiyaçları için doğaya sığınması günümüzde de devam eden bir gerçekliktir. Özellikle bitkilerle tedavi söz konusu olduğunda, insanlığın tarih sahnesinde var olması ile tıbbi düşünce ve tedavi tarihinin de başladığı düşünülmektedir. (Sol, 2007: 176) Antik çağda efsane ve mitoloji ile karışık olan halk hekimliği bilgileri nesilden nesle aktarılarak günümüze kadar ulaşmış ve çeşitli toplumların kendilerine özgü kültürel bilgileriyle karışarak onların bugünkü halk hekimliği bilgileri oluşmuştur. İnsanoğlu, çeşitli sebeplerden kaynaklanan hastalıklara yüzyıllar boyunca çareler aramıştır. Bu arayış sırasında kullanılan yöntem, gözlem ve uygulamalar ile bunların sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamı halk hekimliği adı verilen kültürel yapıyı meydana getirmiştir. Hastalıklardan korunma, hastalıkların iyileştirilmesinde geçmişte ve sık tekrar eden olaylar ve bunların sonucunda kazanılan tecrübeler, dinsel büyüsel yorumlamalar ve bunların birikimli olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaları, halk hekimliğinin doğmasına ve süregelmesine neden olmuştur. (Konak,1992: 85-96, Üçer,1989: 253-266) Yerli toplumlardan günümüze uzanan ve "halk tıbbi" adı verilen sağlık uygulamaları temelde doğaüstü ile ilişkilidir. Yine kültürden kültüre farklılıklar mevcut olsa bile, geleneksel halk hekimliği alanı hastalıkların tedavisinde "büyü" ve "din" temel alanı çerçevesinde iş görmektedir. Kökeninde büyü-dinsel algının etkisini

yoğun olarak gözlemlendiğimiz bu tedavi yöntemlerindeki bilgi ve pratikler zamanla değişebilir, bazıları işlevini yitirdiği zaman yok olabilir. Ancak, “*halka ait*” tedavi yöntemlerinin kültürün bir parçası olarak ve yeniden üretilerek varlığını sürdüreceği ve halk tıbbının gelecek nesillerde de insan toplumsallığının bir ürünü olarak var olacağı söylenebilir. (Kaplan, 2011: 156) Halk hekimliği içerisindeki uygulamalar bağlı bulunulan kültürden çeşitli izler taşımaktadır. Tarihin en eski kültür ve medeniyetlerinin yerleşim alanı olan Anadolu’da yaşamış milletler, sonradan gelenlere kendilerinden bir şeyler bırakarak ya bu toprakları terk etmiş ya da onların kültür potasında eriyerek ortadan kalkmışlardır. Anadolu, on üç bine yakın bitki çeşidi ile dünyanın en zengin bitki florasına sahip yerleşim yerlerinden birisidir. Tarih boyunca tüm uygarlıklar bu zenginlikten yararlanmayı bilmişlerdir. Atalarımız birçok acı deneylerden sonra, bitkileri yararlı ve zehirli diye iki bölüme ayırmış, önceleri tuzak veya ok zehri olarak kullanılan bitkileri, tedavi amacıyla kullanmaya başlamışlardır. Günümüzden uzun yıllar önce yaşamış insanların kullandığı bitkilerle tedavi yöntemi günümüzde de hâlâ dolaylı ya da doğrudan kullanılmaktadır. (Bayat, 1989: 58) Geleneksel halk hekimliği uygulamaları, binlerce yıl öncesi atalarımızın tabiat olaylarını, çevrelerini algılama, anlamlandırma ve etkisinde kaldıkları olay ve durumlara karşı tepkide bulunma ve toplumsal yaşam içindeki etkileşimleri sonucu doğmuştur. Geleneksel tedavi anlayışında yaşanmış, birçok kere denenmiş uygulamalar ve bu uygulamalar çevresinde gelişmiş inançlar etkili olmuştur. İnsanoğlu hastalıklardan korunmak ve hastalandığında iyileşmek için sihir büyü ve dinden yardım beklemiş, yaşam boyu edindiği deneyimlerden yararlanmıştır. İnanılan ve güven duyulan bu etmenler halk hekimliği uygulamalarının yaşama geçirilmesini kolaylaştırmış ve insanlık tarihi boyunca sürmesini sağlamıştır. (Polat, 1995: 115) Büyü ve din birbirinden ayrılmaz şekilde bir bütünün parçalarıdır. Rivers’in araştırmalarını yaptığı 1900’lü yılların başlarından bugüne geleneksel halk hekimliğinin kökenlerinde fazla bir değişim olmadığı, günümüzde de halk tıbbının dinsel ve büyüsel pek çok ögeyi bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Yerli toplumlarda hastalıkların tedavilerinde kutsal olana başvurma, kutsal alandan yardım isteme sıklıkla izlenen bir yoldur. Bu topluluklar üzerine yapılmış pek çok araştırma, sağaltma pratiklerinde doğaüstü güçlerden istenen yardımlarla ilgili çeşitli uygulamalardan oluşan yoğun örnekler içermektedir. Yerli kültürler üzerine yapılan araştırmalarda ön plana çıkan ve kültürel çeşitlilik açısından oldukça zengin Afrika ve Malezya’da yapılmış alan araştırmaları verileri incelendiğinde, halk tıbbına ait çeşitli iyileştirme pratiklerinin kökeninde büyüün olduğu dikkati çeker. (Kaplan, 2011: 156) Halk bilimi, bir milletin maddi ve manevi kültür ürünlerini incelerken halkın yaşayış tarzını da ele alır. Bu kapsamda toplum hayatındaki uygulamaların değişim ve etkileşimi tespit edilebilmektedir. Halk kültürünün bir parçası olan halk hekimliği, bağlı bulunduğu gelenek sayesinde korunma ve gelişme alanı bulmuştur. Modern tıbbın olmadığı eski dönemlerde insanlar hastalıkları tedavi yöntemleri geliştirmiş ve zamanla bu uygulamalar gelişerek halk hekimliğini oluşturmuştur. Halk hekimliği bu bağlamda “*geleneksel tıp*”, “*halk tıbbı*”, “*halk tababeti*”, “*alternatif tıp*” gibi kavramlarla nitelendirilmiş ve halk hekimliği için çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Pertev Naili Boratav halk hekimliğini: “*Halkın, olanakları bulunmadığı için, ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince, veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne ‘halk hekimliği’ diyoruz.*” (Boratav, 1999: 122) şeklinde tanımlarken Orhan Türkdoğan şu şekilde bir tanımlama yapmıştır: “*Halk hekimliği; hastalıklar ve sağlık hakkındaki inanç, tutum ve*

davranışlar şeklinde tanımlanabildiği gibi, toplumların inanç, gelenek ve değer sistemleri ile ilgili tıbbi uygulamalar olarak, bazı antropologlar tarafından ise 'ev tedavisi' olarak ifade edilmektedir." (Türkdoğan, 1991: 168) Don Yoder ise halk tıbbının halkın inanç, töre, düşünüş, yaşam ve konuşmalarından organik olarak çıkıp geliştiğini ve halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metotlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin bütünü olduğunu ifade eder. (Sever, 2016: 157-158) Bu tanımlardan hareketle halk hekimliği kavramının geniş bir kapsamı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca halk hekimliğinin şifa boyutu yanı sıra halkın kültürel kodlarını taşıdığı dikkati çekmektedir. O hâlde halk hekimliği, halkın kendi çabalarıyla bedensel veya psikolojik hastalıkları tedavi etme yöntemleri olarak tanımlanabilir. Bu yöntemlerin de insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı söylenebilir. Zira insanlar doğası gereği hastalıklara meyillidir ve fiziksel veya ruhsal hastalıkların tedavisini imkânlar dâhilinde değerlendirip çözüm yolları aramıştır. Bu bağlamda halk kimi zaman bitki, hayvan kökenli gibi doğada var olan yöntemleri kullanırken kimi zaman hastalıkları inanış ve din boyutuyla değerlendirerek tedavi yöntemleri geliştirmiştir. Halk hekimliğinde kullanılan yöntemleri:

1. Evde uygulanan yöntemler,

2. Ocaklarda uygulanan yöntemler,

3. İnançsal yöntemler,

4. Diğer yöntemler, başlıkları altında incelemek mümkündür. Bu sınıflandırma çalışmasında insanların kendi bilgi ve tecrübeleriyle evde yaptıkları uygulamalar "*evde uygulanan yöntemler*" içerisinde değerlendirilmekle birlikte tedavi etmede evde yapılan uygulamaların yeterli olmayıp ocaklara başvurulması durumu "*ocaklarda uygulanan yöntemler*" başlığı altında değerlendirilebilir. Evde uygulanan yöntemler daha çok kuşaktan kuşağa aktarılan ve hemen herkes tarafından bilinen pratiklerdir. Ocaklarda uygulanan yöntemler ise özel hastalık diye nitelendirilebilecek hastalıkları ve herhangi bir kimsenin gerçekleştirmediği uygulamaları içerir. Bu başlık altında ocaklık geleneği kapsamındaki tedavi yöntemleri incelenir. "*İnançsal yöntemler*" konusu içerisinde ise ruhsal tedavi uygulamaları değerlendirilir. Bu tip psişik olaylarda din ve inanç boyutlu tedavi yöntemleri uygulanır. İnançsal yöntemlerin kullanıldığı sağaltmalar çoğu zaman halkın benimsediği dinî önderler veya manevi kudreti olduğuna inanılan kişiler tarafından yapılır. Bildiride, çalışma konusu itibarıyla ocaklarda uygulanan yöntemler üzerinden halk hekimliği uygulamalarına yer verilmiştir.

Halk hekimliğinin amacı kullandığı maddi ve manevi araçlar yardımıyla, halkın sağlığını korumak ve hastaları sağlıklarına kavuşturmadır. Halk hekimi de çeşitli sebeplerle hastalanan insanları birtakım yöntem ve uygulamalarla iyileştiren, hastalık öncesi koruyucu telkinlerde bulunan maddi ve manevi yönüyle insanlara yardımcı olan kişidir. İslamiyet'ten önce ve sonra Türklerde iki türlü hekimden söz etmek mümkündür. Bu konuda Karahanlı dönemine ait Yusuf Has Hâcip tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig'de "*afsunçı*" ve "*otacı*" kelimeleri geçmektedir. Afsunçı ruh hekimi, otacı ise pozitif hekim olarak karşımıza çıkmaktadır. Divan-ı Lügati't Türk'te ise ilaç anlamına gelen "*em*" kelimesinden türeyen "*emçi*" adı geçmektedir. İlacı yapan ve kişiye teşhis koyup tedaviyi uygulayan kişi birbirinden

ayrı olarak düşünülmemektedir. Tıp tarihinde de eczacılık ve hekimliğin birbirinden bağımsız olmadığı bilinmektedir. (Arı, 2018: 10) Halk, hastalıkların tedavisi için halk hekimliği yanı sıra modern tıp yöntemlerine başvurmuştur. Halk hekimliği uygulamaları çoğunlukla kişilerin deneme yanılma yoluyla keşfettikleri sağaltım yöntemlerini barındırırken modern tıp, bilimsel veriler sonucu ortaya çıkan yöntemleri içerir. Modern tıbbın bilimsel oluşu ve hastalıklara bilimsel problem çözme yöntemleri ile yaklaşımı, onu halk hekimliğinden ayırır. Modern tıptaki tedavi yöntemleri çoğu zaman hastalıklara kesin teşhis ve çözüm sunmaktadır. Ancak günümüzde insanların tıbbi ilaç kullanma konusunda çekinceleri olduğu görülmekte ve doğal olana yönelme durumu gündeme gelmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde doğal olan yöntemleri içeren halk hekimliği hâlâ işlevselliğini korumaktadır. Üstelik ücra yerlerde yaşamlarını sürdüren insanlar için geleneksel uygulamalar daha ulaşılabilir olmaktadır. Modern tıp uygulamalarına erişimin kısıtlı olduğu yerlerde veya modern tıbbın tedavi etmekte güçlük çektiği –özellikle de inanış boyutuyla- hastalıklarda halk hekimliği önemli bir rol üstlenmektedir. Bu çalışmada örneklem olarak belirlenen Samandağ ilçesinde de benzer durumların varlığı söz konusudur. İlçede yaşayan insanlardan merkezî yerlerde ikâmet edenler, daha açık bir tabirle imkânlar açısından modern tıp uygulamalarına ulaşabilen kimseler, çoğunlukla modern tıp tedavi yöntemlerini tercih ederken ilçenin ücra yerlerinde yaşayanlar halk hekimliği uygulamalarına yönelmektedir. Nitekim bölgedeki ocakların varlığı bu imkân durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Bu bakımdan incelendiğinde ocakların farklı bir kimlik kazandığı tespit edilmiştir.

B. Ocaklık Geleneği ve Samandağ Ocakları

Halk tarafından uygulanan sağaltım yöntemleri tarihsel süreç içerisinde deneyim, değişim ve birikimle halk hekimliğini oluşturmuştur. Bu aşamalar halk hekimliğine yöntem zenginliği kazandırmıştır. Halk hekimliğinde genellikle ocaklarda uygulanan yöntemler ile sağaltım yapılmaktadır ve bir gelenek çerçevesinde gelişen ve değerlendirilen ocak anlayışı, halk hekimliğinde önemli bir yere sahiptir. Halk hekimliği bağlamında bahsi geçen “ocak” kavramı Boratav’a göre, “Belirli bir veya birkaç hastalığı sağaltma gücünde olan, bu işin yöntemlerini bilen, bunu uzmanlık edinmiş kimseyi gösterir.” (Boratav, 1999: 113) şeklinde tanımlanır ve “ocak”, “ocaklı” deyimlerinin eş anlamda tutulduğu belirtilir. Bunun yanı sıra ocaklıların hastalıkları sağaltım yöntemlerinin çoğu kez büyüklük işlemleri olduğu fakat belirli şeyleri yedirme, içirme, vücuda fiziksel müdahalelerde bulunma gibi “ilaç” sayılan gereçlerin bulunduğu ifade edilir (Boratav, 1999: 113). Ocak kavramı Türkçe Sözlük’te şu şekilde tanımlanmıştır: “Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile.” (TDK, 2011: 1786)İlgili tanımlamada bir silsile yoluyla tedavi eden aile üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle ocakların bir gelenek etrafında şekillendiği ve normlar içerdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kan bağına dayanmayan ve “izinli” adı verilen ocaklıların varlığı unutulmamalıdır.

Ocaklık geleneğinin devamı için çeşitli pratikler gerçekleştirilir. Bu uygulamalar içerisinde “el verme”ritüelleri dikkati çeker. Halk hekimliği bağlamında el verme, halk hekimliği ile uğraşan kimsenin bildiklerini başkasına öğretmesi anlamında kullanılır. “El verme geleneği, ocak olan kişinin avucundan tuz, un, kül yalama veya geleneği devam ettirecek kişinin

ağzına tükürme gibi uygulamalarla gerçekleşmektedir.” (Öger, 2010: 1232) Ocak olan kişi, bir erkeğe ya da kadına el verebilir. Ocaklık geleneğinin genellikle kan bağına dayanan bir yapısı olduğu tespit edilmiştir. Fakat sağaltma yeteneğinin kan bağı durumu dışında rüya esnasında verildiği ocaklılara da rastlanır. (KK6) Bu bağlamda rüyanın bir kutsama törenine etken olan farklı kozmik düzlemler arasındaki geçişin temel etkeni olduğu görülmektedir. (Öncül, 2013: 2033) Bazı durumlarda da ocaklının, eğittiği “*izinli*” kişiye zamanı geldiğinde el verme merasimi yaparak sağaltım yetkisi verdiği görülür. Ocaklı, el verecek bir yakını bulamayınca başka kimselere usulüne uygun bir biçimde el verebilir. Buradan anlaşılacağı üzere ocaklık geleneğinin devamı için pratiklerin belirli kurallara bağlı olma durumu söz konusudur.

Türkiye’de uygulanan halk hekimliğinde altı sağaltma türünün varlığından söz edilebilir:

1. Irvasa yoluyla yapılan sağaltmalar,
2. Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar,
3. Dinsel yolla yapılan sağaltmalar,
4. Bitki kökenli em’lerle yapılan sağaltmalar,
5. Hayvan kökenli em’lerle yapılan sağaltmalar,
6. Maden kökenli em’lerle yapılan sağaltmalar.

Irvasa yoluyla yapılan sağaltmalar doğrudan doğruya vücutla ilgili olmayıp psişik nitelikteki tedavi yöntemlerini içerirken parpılama yoluyla yapılan sağaltmalar hastaların vücutlarını çizerek, delerek, dağlayarak, keserek ya da vücutlarına vurarak yapılan sağaltma uygulamalarını barındırır. Dinsel yolla yapılan sağaltmalar dinsel yöntem, araç veya madde kullanılarak yapılmaktadır. Bitki kökenli em’lerle yapılan sağaltma işlemleri bitki veya türevlerinin kullanılarak yapıldığı, hayvan kökenli em’lerle yapılan sağaltma işlemleri ise hayvan ve türevlerinin kullanılarak veya işlemde geçirilerek uygulandığı sağaltma türleridir. Maden kökenli em’lerle yapılan sağaltmalarda da madensel maddeler, olduğu gibi ya da birtakım işlemlerden geçirildikten sonra hastalara em olarak verilir. (Acıpayamlı, 1989: 2-4) Çalışmamızın konusu olan Samandağ ilçesinde ise çoğunlukla bitkisel kökenli em’lerle yapılan uygulamaların varlığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra maden kökenli em’lerle yapılan sağaltma yöntemlerinin nadiren kullanıldığı saptanmıştır. Bazı durumlarda ise farklı sağaltma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı bulgular arasındadır. Örneğin “*kırık-çıkık ocağı*”nda, “*kulak ağrısı ocağı*”nda, “*yılan ocağı*”nda ve “*yanık ocağı*”nda hayvan kökenli em’ler ile bitki kökenli em’lerin birlikte kullanıldığı görülür. (KK1, KK3, KK5) Halk hekimliği uygulamalarını kimi zaman evde, kişinin kendi kendine yaptığı görülmekle birlikte ciddi rahatsızlıklarda ocaklara başvurulduğu tespit edilmiştir. Yörede, hemen her hastalığın bir ocağının bulunduğu da diğer tespitler arasındadır. Samandağ ilçesindeki belli başlı ocaklar ve tedavi yöntemleri şu şekildedir:

1. Kırık-Çıkık (Sımk) Ocağı: Vücudunun farklı yerlerinde kırık veya çıkık olan kişilerin başvurduğu ocaktır. Bu tür olaylarda derhâl ocağa gidildiği tespit edilmiştir. Aksi takdirde zarar gören bölgenin tedavisi güçleşebileceği gibi bölgede ağrı durumunun meydana gelmesi kişiye rahatsızlık vereceğinden zaman kaybetmeden ocağa gidilir.

Ocaklı kişi, vücuttaki kırık olaylarında öncelikle zarar gören bölgeyi inceler. Ardından elleriyle kemiklerin durumunu tespit eden ocaklı duruma göre kemikleri düzeltme işlemleri yapar. (Fotoğraf 2.) Daha sonra zarar gören bölgeyi sarma aşamasına geçilir. Bunun için öncelikle defne sabunu küçük parçalar hâlinde ufalanır. Sabun üzerine yumurtanın sarısı ve bir miktar un eklenir. Elde edilen karışım iyice karıştırıldıktan sonra zarar gören bölgeye sürülür ve beyaz bir bez ile sarılır. Sarılan yerin iyileşmesi durumunda sargı kendiliğinden düşer, düşmezse bir ay sonra sargı çıkarılır. (KK1, KK9)

Vücudunun herhangi bir yerinde kırık olup zamanında tedavi ettirmemiş kişilerin de bu ocağa gittiği tespit edilmiştir. Ocaklı, bu durumda kırığın durumunu kontrol eder. Çoğu zaman kırık olan kemik sağlıklı ve doğru kaynamamıştır. Bu tip olaylarda kemiğin tekrar kırılıp doğru şekilde yerine oturtulması ve iyileşmesi sağlanmalıdır. Kemiği kırmak ağrılı olacağından ocaklı kişi balık ile bir tedavi uygular. Sağaltım için balık haşlanır ve haşlanan balık, kırığın üzerinde yarım saat bekletilir. Ardından kırık olan kemik, kırılma noktasından kendiliğinden tekrar ayrılır. Hafif bir müdahaleyle kemik yerinden oynatılır. Daha sonra kırık tedavisi için kullanılan yöntem uygulanarak kırığın iyileşme süresi beklenir. (KK1) Ocaklı, bu bilgileri annesinden öğrendiğini beyan etmiştir. Aynı zamanda, babasının da yaşamını sürdürdüğü zaman içerisinde sağaltım yaptığını ifade etmiştir.

2. Sarılık ocağı: Sarılık hastalığını tedavi eden ocaktır. Bu ocağa, benzi ve göz bebekleri sararan kişiler gitmektedir. Sarılık hastalığı bebeklerde de olabilmektedir.

Ocak, parpılama yoluyla sağaltım uygulamaları gerçekleştirir. Ocaklı tarafından hasta kişinin kulağının üst tarafı ve alın ortası kesici alet yardımıyla kesilerek kan akması sağlanır. Böylelikle kötü kanın vücuttan atıldığına inanılır. Ayrıca sarılık otu adı verilen bitkiden em yapılarak hasta kişiye içirilir. Bu işlem yedi yaşından büyük kişiler için yapılır. Hasta kişi bebek yaşta ise bebeğin üzerine sarı tülbent örtülür, dua edilir. (KK2) Ocak, babasından el aldığını ifade etmiştir.

3. Kulak Ağrısı Ocağı: Bu ocağa, kulağında ağrı hisseden veya kulağı çınlayan kişiler gider.

Tedavi, zeytinyağı ile hazırlanan em kullanılarak gerçekleştirilir. Bu karışım zeytinyağı içerisine yeni doğmuş ve tüysüz birkaç farenin atılarak kaynatılmasıyla oluşturulur. Karışım süzülükten sonra cam bir kap içerisine koyulur. Hasta kişinin kulağına birkaç damla damlatılır. Bu uygulamanın genellikle tek seferde gerçekleştirildiği ve hastanın ömür boyu bir daha kulak ağrısı yaşamadığı ifade edilmiştir. (KK3) Ocaklı kişi, kayınvalidesinden el aldığını beyan etmiştir. Bu ocakta ayrıca pamukçuk hastalığının tedavi edildiği tespit edilmiştir.

4. Kabakulak Ocağı: Kulak etrafı şişen ve vücut ateşi yükselen kişiler bu ocağa gider.

Ocak olan kişi Arap alfabesinde yer alan “*ta, he, be, mim*” harflerini şişen bölgenin üzerine yazar ve bu esnada dualar okunup üfler. Uygulama sonunda hasta kişinin sadece ekmek, yağ, zeytin, haşlanmış patates yiyebileceği telkin edilir. Bununla birlikte hasta kişinin kızartma kokusuna maruz kalmaması istenir. (KK4) Ocaklı kişi, babasından el almıştır.

5. Yılan Ocağı: Yılanın ısırığının tedavi edildiği ocaktır. Bu durumda ivedilikle ocağa gidilmesi önem arz etmektedir. Zira kişinin yaşamını tehdit eden bir durum meydana gelebilmektedir. Yılan ısırığı yanında akrep sokması, yine bu ocakta tedavi edilmektedir.

Ocaklı, öncelikle ağzını zeytinyağı ile çalkalar. Yılanın ısırıldığı bölge birkaç yerden hafifçe kesilir. Kan akıtmada kullanılan alet, ekler bölümündeki “*Fotoğraf 4.*” adlı görselde verilmiştir. Bu esnada ocaklı üç farklı dua okur ve bölgedeki kan emerek dışarı atar. Ayrıca yılanın ısırıldığı bölgeden kan akması sağlanır. Hastaya süt de içirilir.

Akrep sokan hastaya da benzer bir sağaltım işlemi yapılır. Bu ocakta, bununla birlikte yılan ve akrepten korunma uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda ocaklı tuz, toprak ve zeytinyağına dualar okuyup üzerine tükürür. Zeytinyağı ve tuzdan yiyen kişilere yılan ve akrebin zarar veremeyeceğine inanılır. Toprak ise belli bir mekâna serpildiğinde o mekâna yılanın yaklaşmayacağına inanılır. (KK5) Ocak, babasından el almıştır. Bu ocakta ayrıca soğuk algınlığı ve yara sağaltımı da yapılmaktadır.

6. Kurşun Dökme Ocağı: Bu ocağa, üzerinde hâlsizlik hissedenen, yaşamdan zevk alamayan, huzursuz olan kısacası kendisine nazar değdiğine inanan kişiler başvurmaktadır.

Ocaklı, öncelikle içerisinde su, makas, bıçak, soğan kabuğu, ekme parçası bulunan tepsi hazırlar. (Fotoğraf 5.) Rahatsız kişi bir yere oturtulur ve üzerine bir örtü koyulur. Hazırlanan tepsi, kişinin başı üzerinde tutulur ve eritilen kurşun yavaşça tepsi içine dökülür. Bu esnada kişinin ve annesinin adı zikredilerek dua edilir. Uygulama esnasında Fatıha, Felak ve Nas sureleri de okunur. Ayrıca ocak olan kişi elinde bıçak tutarak icra anında birkaç kez rahatsız olan kişinin vücuduna değdirir. (Fotoğraf 6.) Uygulama tamamlandıktan sonra suya dökülen kurşunu yorumlama aşamasına geçilir. Burada ocaklı, oluşan şekillerden hareketle çeşitli yorumlamalarda bulunur ve kişiye telkinlerde bulunur. (KK6) Bu uygulamaların ocaklı kişiye rüyada öğretildiği ifade edilmiştir.

7. Yanık Ocağı: Bu ocağa, çeşitli sebeplerle vücudunun herhangi bir yerinde yanık oluşan kişiler gitmektedir. Bu kapsamda kimi zaman ateş ile yanma olayları için gidilmekle birlikte kimi zaman sıvı teması sonucu yanma dolayısıyla ocağa başvurulmaktadır.

Yanık sağaltımı için ocaklı bir karışım hazırlar. Karışım için zeytinyağı ve yumurta beyazı bir kabın içerisine koyularak karıştırılır. Ardından mum eritilerek bu karışıma eklenir. Hazırlanan bu karışım, yaranın üzerine sürülür ve mümkün ise bölgenin üzeri kapatılmaz. (KK7) Ocaklı, annesinden el almıştır.

8. Bademcik Çekme Ocağı: Bademcikleri şişen ve iltihaplanan kişilerin başvurduğu ocaktır. Genellikle soğuk içecek veya yiyecek tüketeme sonucu bademcikler zarar görür.

Tedavi için öncelikle hasta kişi oturtulur ve ağız içi kontrol edilir. Ocaklı, hastanın ağzının içine parmağını geçirip şişen bademcikleri sıkır. Böylelikle bademcikler patlatılır. Ocak kişi bademciklerden çıkan sıvının tükürülerek dışarı atılmasını sağlar. Uygulama esnasında Fatiha suresi okunur. (KK8) Ocaklı, annesinden el aldığı beyan etmiştir.

SONUÇ

Samandağ'daki sağaltma ocaklarında bitkisel kökenli em'lerle yapılan tedavi yöntemleri zengindir. Özellikle de Hatay yöresinde yaygın bir yetişme alanına sahip olan zeytin bitkisinin halk hekimliği uygulamalarında farklı yöntemlerle sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Araştırma kapsamındaki "kırık-çıkık ocağı"nda, "kulak ağrısı ocağı"nda, "yılan ocağı"nda ve "yanık ocağı"nda zeytinyağının doğrudan veya dolaylı kullanımı söz konusudur. Bununla birlikte sarılık otu, defne bitkisi, soğan gibi bitkilerin sağaltım pratiklerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada, ilçenin coğrafi yapısının etkisi hâkimdir. Böylelikle halk hekimliğinde kullanılan tedavi yöntemleri ilçede varlığını artırmıştır. Bitki kökenli em'lerle tedavi yanı sıra hayvan kökenli em'lerle tedavi yöntemleri yaygınlık göstermektedir. Bazı sağaltım yöntemlerinde ise bitki ve hayvan kökenli em'ler birlikte kullanılır (kulak ağrısı ocağı, yılan ocağı gibi). Ocaklının, bu malzemelerin temini için bir miktar para kabul ettiği durumlar olabilmektedir. Tedavi için harcanan emek ve zaman dolayısıyla da hasta kişi tarafından istenen miktarda para verildiği de olur. Kesin olarak para kabul etmeyen ocaklılara ise genellikle hediyeler sunulur.

Samandağ ilçesinin denize kıyısının bulunması deniz ürünlerinin halk hekimliği sağaltım yöntemlerinde kullanılmasını sağlamıştır. Örneğin balığın "kırık-çıkık ocağı"ndaki sağaltım aşamasında kullanılması durumu söz konusudur. Ocakların hemen hepsinde de dinî uygulamaların varlığı dikkati çeker. Bu bağlamda ocaklı kişi tarafından uygulama esnasında kimi zaman dua edilir kimi zaman da sureler okunur. Bazı durumlarda ise tedavisi yapılamayan hastalar dinî önder veya türbeye yönlendirilir. İlgili ilçede türbe sayısının fazla oluşu dikkati çeken bir diğer unsurdur. İlçenin bir simgesi hâline gelen "*Hz. Hızır Makamı*" adlı türbe bu bağlamda önem arz eder. (Fotoğraf 1) Dinî inanç ile birlikte uygulamalarda iyileşmeye duyulan inancın varlığı gözlemlenmiştir. Tedavi yöntemleri içerisinde manevi bir güce inanma sıklıkla rastlanan bir durumdur. Esas itibarıyla tedaviye inanç, tedavi için bir ön koşul olarak kabul edilir.

Ocaklar, hastalık adıyla (sarılık ocağı, kabakulak ocağı vb.) adlandırılabilirdiği gibi uygulama esnasında yapılan işlemle (bademcik çekme, kurşun dökme) de anılabilmektedir. Uygulamalar kadın veya erkek ocaklılar tarafından yapılabilir. Fiziksel güç gerektiren pratikler genellikle erkekler tarafından veya erkek yardımıyla uygulanır. Ocaklı, cinsî hastalıklar hâricindeki çoğu hastalıkta cinsiyet ayırımı yapmaksızın sağaltım işlemini gerçekleştirir. Bu durum el verme pratiklerinde de benzerlik gösterir. Halk hekimliğinin genelinde kan bağına dayanan el verme yöntemine, Samandağ'daki sağaltım ocaklarında da rastlanır. El verme usulünde anne, kızına ya da baba, oğluna el verir. Fakat bu kesin bir kural değildir. Annesinden

el alan erkek ocaklarının (KK2) varlığı ile babasından el alan kadın ocaklarının (KK1) varlığı bu duruma örnek gösterilebilir. Ancak günümüzde ocaklık geleneğinin devamı konusunda aksaklıklar mevcuttur. Ocaklı kişilerin evlatları veya yakınları çeşitli sebeplerle geleneği devam ettirmek istememektedir. Bu sebepler arasında maddiyat, zaman, günümüz yaşam şartları sayılabilir. Halk hekimliği uygulamalarının günümüz genç nesli arasında bilinmiyor oluşu bu kanıyı destekleyen başka bir bulgudur.

Çalışmada değinilen uygulamalar oldukça eski bir zamana dayanmaktadır. Bu hususta bilgisine danışılan Vahide Özdemir (KK3, Fotoğraf 3.) adlı ocaklıının yüz altı yaşında oluşu dikkati çeker. Üstelik ocaklıının halk hekimliği uygulamalarını kayınvalidesinden öğrendiği göz önüne alındığında bu uygulamaların en az bir asrı aşkın süre öncesine dayanan pratikler olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmadaki diğer ocaklıların da yaş ortalaması yüksektir. Sağaltım uygulamalarında devamlılığının sağlanması ve bilgilerin kayıt altına alınması bu bağlamda önem arz etmektedir. Halk hekimliği bu yönüyle modern tıp tekniklerine kaynaklık teşkil etmektedir.

EK:

Fotoğraf 1.Hızır-İlyas Türbesi/Samandağ.



Fotoğraf 2.Kırık-çıkık tedavisi. Sımıkçılık geleneği.



Fotoğraf 3.106 yaşındaki Vahide ÖZDEMİR/kulak ağrısı ocağından.



Fotoğraf 4.Yılan ocağında kan akıtmak için kullanılan ustura.



Fotoğraf 5.Kurşun dökme ocağında gerekli materyaller.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O, (1969), “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, 26, S 1-2: s. 1-9.
- Acıpayamlı, O, (1989), *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arı, B, (2018), Hatay Halk Hekimliği, İskenderun: Color Ofset.
- Artun, E, (2017), *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Bayat, A, H, (1989), Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 59–82.
- Boratav, P. N, (1999), *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Duvarcı, A, (1989), “Halk Hekimliğinde Ocaklar”, *Milli Folklor*, 1, 7: s.34-38.
- Kaplan, M, (2011), “Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi”, *Milli Folklor*, C.12, S.91, ss. 150–157.
- Konak, A, (1992), “Köysel Bölge Sağlık Hizmetlerini Değerlendirme Metodolojisi Adlı Eserin Tıbbi Antropoloji Açısından İncelenmesi”, *DTCTF Antropoloji Dergisi*, (10), 85-96.
- Öger, A, (2010), “Tarsus ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *TurkishStudies*, Volume 5/1 Winter, s. 1231-1246.
- Öncül, K, (2013), “Kars Örneğinde Halk Hekimliğinin Arkaik Unsurları”, *TurkishStudies*, Volume 8/1 Winter, s. 2031-2035.
- Polat, H. H, (1995), *Sivas Ulaş'ta Halk Hekimliği Uygulamaları*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Sever, M, (2016), *Mersin ve Yakın Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği*, Ankara: Barış Kitabevi.
- Sol, S, (2007), “Edirne’de Halk Hekimliği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S:1, ss. 175-191.
- Şar, S, (2005), *Anadolu’da Halk Hekimliği Uygulamaları*, Türkiye Klinikleri J. MedEthics 13, 131-136.
- Türkçe Sözlük* (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkdoğan, O, (1991),*Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, Araştırma ve İnceleme Dizisi: 17, İstanbul: İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Üçer, M, (1989), “Sivas’ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri”, *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri*, ss.253–267.

KAYNAK KİŞİLER

- KK1.** Esmahan FATMAOĞULLARI, 52, İlkokul, Samandağ. Babasından el almıştır.
- KK2.** Cemil ARSLAN, 76, Okuryazar, Samandağ. Annesinden el almıştır.
- KK3.** Vahide ÖZDEMİR, 106, Okuryazar değil, Samandağ. Kayınvalidesinden el almıştır.
- KK4.** Hasan KARASU, 90, Okuryazar, Samandağ. Babasından el almıştır.
- KK5.** Nesib FATMAOĞULLARI, 87, İlkokul, Samandağ. Babasından el almıştır.
- KK6.** Mediha CİLA, 53, Okuryazar, Samandağ. Rüyada el almıştır.
- KK7.** Mediha CABBAR, 72, Okuryazar değil, Samandağ. Annesinden el almıştır.
- KK8.** Zarife KURT, 54, İlkokul, Samandağ. Annesinden el almıştır.
- KK9.** İbrahim ŞAHİN, 70, İlkokul, Samandağ. Babasından el almıştır.